

Розділ II. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

© 2013 р.

О. В. Крюкова (м. Донецьк)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ СОЦІАЛЬНО-ЦІННИХ ЯКОСТЕЙ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИПУ ОСОБИСТОСТІ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Постановка проблеми. На сучасному етапі в суспільстві намітився перехід від індустріального шляху розвитку до постіндустріального, орієнтованого на людину, на розкриття її соціальної сутності, на вирішення глобальних соціальних проблем. У Національній доктрині розвитку освіти, в законі «Про освіту» зазначається, що основною метою національного виховання є виховання свідомого громадянина, набуття молоддю соціального досвіду, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві; підготовка освічених, моральних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни. Сучасна школа покликана не просто забезпечити учням якісне формування предметних знань і вмінь, але й стати чинником соціального розвитку особистості, що дозволяє жити в постіндустріальному суспільстві. Разом з тим, як свідчать теоретичні дослідження та аналіз практики, у школі поки не приділяється належної уваги соціальному розвитку особистості. Випускники, будучи добре поінформованими, володіючи предметними вміннями і навичками, в більшості не володіють умінням жити в сучасному світі, самостійно орієнтуватися в життєвих ситуаціях і вирішувати життєві проблеми. У цих умовах стає очевидною необхідність орієнтувати виховання на надання цілеспрямованої допомоги школярам в їх соціальному розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показує, що на сьогоднішній день склалися передумови, що дозволяють здійснити теоретичне осмислення зазначеної проблеми: у закордонній та вітчизняній науці сформувалися підходи до визначення сутності соціального розвитку особистості (К.А. Абульханова-Славська [20], М.І. Бобнева [3], І. С. Кон [7], Г.Крайг [9], І.А. Персіанов [14], Д.І. Фельдштейн [22] та ін.); накопичений досвід у дослідженні окремих особистісних характеристик і психологічних факторів, що визначають соціальну розвиненість школяра: умов і факторів соціальної адаптації (Л.А.Петровська [15]); різних проявів соціальної активності (А.К. Абульханова-Славська [20], Б.Г. Ананьєв [1], М.Й.Боришевський [18], В.А. Петровський [17], А.М. Прихожан [5]); умов і факторів соціалізації у контексті навчання і виховання особистості (І.С. Кон [7], Г.С. Костюк [8], С.Д.Максименко [11], А.В. Петровський [16]), особистісно-орієнтованого виховання (І.Бех [2], І.Якіманська [24]); розкриті стадії, етапи, періоди розвитку особистості дитини (Л.І.Божович [4], Л.С. Виготський [6], Д.Б. Ельконін [23]); зроблена спроба виявлення психологічних умов соціального розвитку особистості на різних вікових етапах (М.І. Бобнева [3], О.М. Волкова [21], Д.І. Фельдштейн [22]); розкриті проблеми взаємодії особистості та шкільного середовища (І.Д. Бех [2], В.А. Семиченко [19]); проблеми соціалізації та соціального розвитку особистості в колективі (Р.С.Нємов [13], А.В. Петровський [16]). Важливість вивчення соціально-цінних якостей як складових соціального розвитку особистості і соціально-психологічного типу особистості в ранньому юнацькому віці визначається теоретичною і практичною неопрацьованістю цього аспекту проблеми у психології.

Метою даної статті є дослідити особливості соціально-цінних якостей старшокласників, виявити взаємозв'язки між соціально-цінними якостями та соціально-психологічним типом особистості в ранній юності.

Виклад основного матеріалу. *Соціальний розвиток особистості у ранньому юнацькому віці* – це процес, що включає, з одного боку, засвоєння існуючих форм соціального буття, формування юнака як представника спільноти, а з іншого, – формування і вдосконалення соціально-цінних якостей, що дозволяють молодій людині орієнтуватися у різних життєвих ситуаціях і домагатися позитивної самореалізації. Включення соціально-цінних якостей (соціальна відповідальність, соціальна толерантність, схильність особистості до соціальної злагоди, довіра до людей, соціально-особистісна прихильність нормам групи) в структуру соціального розвитку дозволяє повніше осмислити мотивацію соціальної поведінки і в цілому виявити умови соціального розвитку особистості, спрямовані на гармонізацію її відносин з людьми і з собою.

Соціальна відповідальність – це якість особистості, що виражається в усвідомленні і дотриманні норм, інтересів і цінностей своєї групи, у законслухняних устремліннях і високій груповій адаптивності. Соціальна відповідальність передбачає певну залежність від норм групи, відносин її членів до конкретної людини. *Соціальна толерантність* – якість особистості, яка полягає у терпимості до іншого світогляду, способу життя, поведінки, звичаїв, віросповідань і національності; у прийнятті, правильному розумінні і повазі інших культур, способів самовираження і прояву людської індивідуальності. Поняття толерантності не зводиться до індиферентності, конформізму, обмеження власних інтересів. Толерантність передбачає готовність прийняти інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі злагоди. *Схильність особистості до злагоди* передбачає готовність до соціального консенсусу, узгоджену поведінку, спрямовану на вчинення дій з урахуванням цінностей, інтересів і цілей інших соціальних суб'єктів. Ступінь узгодженості дій залежить від рівня розвитку групи, соціальної ситуації, діяльності лідера. *Довіра до людей* – це властивість особистості наділяти інших людей, їх можливі майбутні дії та свої власні дії властивостями ситуативної значущості та безпеки. *Довіра до людей* – це комунікативна відкритість людини, її готовність до діалогу. В кожному акті спілкування завжди присутня певна міра довіри; довіра виступає також вихідною умовою позитивності міжособистісних відносин, без чого відносини стають конфронтаційними. *Соціально-особистісна прихильність нормам групи* – якість особистості, яка виражається у позитивній оцінці свого перебування в групі, прийнятті групових цінностей, цілей, норм; позитивних почуттів і емоцій, які відчуває людина до групи; намірі діяти на благо цієї групи і зберігати своє членство в ній. Прихильність нормам може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Люди, які прихильні нормам у високому ступені, будуть вести себе дуже схоже, таким чином, зростає згуртованість групи; а люди, що занадто дотримуються норм, можуть прославитися конформістами. Повноцінний соціальний розвиток відбувається тільки тоді, коли кожна з цих фундаментальних якостей формується як безумовна форма активності людини, як самоцінність [10].

Соціально-психологічний тип особистості – це типовий образ, що відображає систему соціальних відносин, закріплених в особливостях індивідуальної поведінки людини. Мініяров В.М. зазначає, що поняття «соціально-психологічний тип особистості» представляє собою опис певних типових образів, які виникають у результаті педагогічної діяльності вихователів на різних етапах становлення дитини, формуючи стереотипи взаємин дитини як конкретно з членами її сім'ї, так і окремими соціальними групами і суспільством в цілому [12]. За допомогою діагностики соціально-психологічного типу особистості можна виявити стиль сімейного виховання та соціально-

психологічний тип особистості учня. Аналізуючи умови формування типів особистості, дослідник виділив основні форми ставлень батьків до дитини: ставлення батьків до діяльності дитини, до використання методів покарання і заохочення, до формування у дитини моральних цінностей, до розумової діяльності дитини, до оточуючих людей. На основі існуючих форм ставлень батьків до дитини автор виділив наступні стилі сімейного виховання: поступливий, змагальний, розсудливий, попереджувальний, контролюючий, співчуваючий, гармонійний. У результаті певного стилю сімейного виховання формується соціально-психологічний тип особистості: конформний, домінуючий, сензитивний, інфантильний, тривожний, інтровертивний, нормальний (гармонійний). Для описового аналізу соціально-психологічного типу були виділені сім видів ставлень школяра, за якими можна судити, як проявляються характерологічні властивості особистості: ставлення до людей, до діяльності, до своїх можливостей, до колективу, до себе, до критики, до пред'явлення вольових зусиль.

Мініяров В.М. зазначає, що соціально-психологічні типи особистості, які сформувалися в сім'ї, в загальноосвітній школі відчувають потужний педагогічний вплив, який не завжди збігається з установочними орієнтирами і потребами учнів. Тому оптимальний шлях формування особистості може бути досягнутий у тому випадку, якщо способи педагогічного впливу будуть відповідати сформованим характерологічним властивостям особистості. Такий збіг можливий у «гармонійного» соціально-психологічного типу особистості. Соціальна напруженість виникає тоді, коли мотивована поведінка стикається з перешкодою, коли задоволення потреб стає неможливим. Таке відбувається у тих учнів, які мають певні відхилення в характерологічних властивостях від гармонійного типу. Це призводить до конфлікту і у багатьох соціально-психологічних типів викликає високий або низький прояв тих чи інших характерологічних властивостей особистості, таких як конформність, домінування, інфантильність і тривожність, які різко відрізняють їх від «гармонійного» типу. Тому стрижневою основою шкільного виховання є організація таких педагогічних ситуацій, в яких завдяки розумному, педагогічно виправданому застосуванню засобів, форм і методів педагогічного впливу будуть виключені можливості для негативного прояву характерологічних властивостей і будуть закріплюватися позитивні форми поведінки. Вся ця інформація дасть можливість вчителю планувати навчально-виховний процес не від бажаних нормативних вимог, а передусім від реального стану та можливостей учнів.

Методика та організація дослідження. Дослідження проводилося упродовж 2013 року серед низки загальноосвітніх навчальних закладів Донецької області. У дослідженні взяли участь 775 учнів старших класів у віці від 15 до 17 років. У дослідженні використовувалися наступні методики: методика соціальної відповідальності Л. Берковица і К. Луттермана (адаптація К. Муздибаєва), опитувальник міжособистісної довіри, запропонований П. Левіцкі, Б. Банкер і М. Стівенсон, опитувальник для вимірювання толерантності В.С.Магуна, М.С.Жамкочьяна, М.М. Магури, п'ятифакторний особистісний опитувальник Р.МакКрає і П.Коста (шкала схильність до злагоди), методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н.Грішиної), шкала організаційної прихильності Дж. Мейєра і Н. Аллен (адаптована), тест з визначення соціально-психологічного типу особистості В.М. Мініярова. Статистична обробка даних здійснювалась із використання комп'ютерної програми SPSS.

Результати дослідження та їх обговорення.

1. Особливості соціально-цінних якостей старшокласників.

Діагностика соціальної відповідальності здійснювалась за допомогою методики соціальної відповідальності Л. Берковица і К. Луттермана. Аналіз результатів показав, що 56,9%

старшокласників показали високий рівень соціальної відповідальності. Високі значення інтерпретуються як інтернальні, але з певним акцентуванням області соціальних відносин. При високих значеннях, ми можемо говорити про такі особистісні характеристики, як точність, чесність, старанність, схильність дотримуватися в своїй поведінці загальноприйнятих соціальних норм, виконання рольових обов'язків і готовність відповідати за свої вчинки. Старшокласники з високою соціальною відповідальністю здатні до співпереживання, їм властиві чуйність, вольові якості, стійкість, витримка і сміливість. 43% старшокласників показали середній рівень соціальної відповідальності. Вони іноді бувають надмірно пасивними, іноді стримують бажання що-небудь зробити, в той час як їх природна активність і працездатність цілком дозволяють приймати відповідальні рішення і доводити розпочаті справи до кінця. 0,1% старшокласників показали низький рівень соціальної відповідальності. Інтерпретація низьких значень відповідає інтерпретації шкали екстернальності Дж. Роттера. У них низька пошуково-інформаційна активність, вони менш обізнані про навколишній світ. Продуктивність їхньої діяльності росте при контролі з боку дорослих. Самостійність прийняття рішень їх не приваблює. Ці учні конформні, більш схильні до думки інших. Вони не завжди надійні та відповідальні. Їм властиві підозрілість, тривожність, агресивність, авторитарність, схильність до обману.

Дослідження довіри особистості до людей здійснювалося за допомогою методики міжособистісної довіри, запропонованої П. Левицькі, Б.Банкер і М.Стівенсон. Дослідження показало, що старшокласники виявляють тенденцію до прояву всіх трьох психологічних типів довіри у процесі взаємодії. Найбільш поширеним є тип довіри людям, заснований на знанні. Він виступає провідним для 83,9% респондентів, тобто контакти між людьми досить часті, що призводить до знання про особливості характеру один одного, про звички, бажання, переваги; учні знають, варто іншим довіритися чи ні. Другим за частотою зустрічальності є тип довіри, заснований на тотожності, який виступає пріоритетним для 78,5% опитаних. Це може свідчити про те, що довірчі відносини виникають, тому що люди сприймають один одного схожими, тому легко настає взаєморозуміння, існує повна впевненість один в одному, ідентифікація один з одним. Менш поширеним є тип довіри, заснований на розрахунку, який переважає серед 69% респондентів. Це може свідчити про те, що у даної групи старшокласників довірчі відносини необхідні для вилучення користі, так як суб'єкт є, наприклад, авторитетною особистістю, від якої залежить кар'єра та ін.. Найбільш поширеним серед досліджуваних є тип недовіри, заснований на знанні (21,9%), тобто респонденти виявляють недовіру до людини, на підставі минулого досвіду спілкування з нею. Другим за частотою зустрічальності є тип недовіри, заснований на розрахунку (3,7%) і останнім – тип недовіри, заснований на тотожності (2,6%).

Дослідження соціальної толерантності старшокласників здійснювалося за допомогою опитувальника для вимірювання толерантності В.С. Магуна, М.С.Жамкочьяна, М.М. Магури. Результати дослідження показали, що найбільш поширеним є середній рівень толерантності. Він виступає провідним для 85,8% респондентів, тобто у них є мотивація для прояву толерантності. У відносинах присутня ситуативно-емоційна оцінка. Конструктивність діалогу проявляється в результативності роботи. Фактором, що стимулює толерантність, є усвідомленість толерантності, бачення успіху у спільній діяльності. Фактором, що стримує розвиток толерантності, є відсутність позитивного результату взаємодії. Другим за частотою зустрічальності є підвищений рівень толерантності (7,5%), який характеризується емоційно стійким ставленням до членів інших груп, високим ступенем рефлексії, прийняттям правочинності існування інших точок зору. У діалозі спостерігається конструктивність і бажання продовжувати розмову. Такі люди володіють

оптимальними способами досягнення результату, серед яких висока ступінь самостійності у прогнозуванні можливості вирішення проблем у нестандартних умовах, самоаналіз та корекція поведінки. Менш поширеним є знижений рівень толерантності, який переважає серед 6,7% респондентів. Це може свідчити про те, що у даній групі старшокласників рівень первинної соціалізації (стадія визнання можливих відносин). Показником даного рівня є адекватна самооцінка особистості. Людина визнає толерантні відносини, але проявити їх може не завжди; безпосередня емоційна оцінка членів своєї групи проявляється вкрай рідко, конструктивність у діалозі не спостерігається, ступінь рефлексії низька. Фактором, що стимулює розвиток толерантності, є визнання можливих відносин у спільно-груповій діяльності.

Дослідження прихильності старшокласників до соціальної злагоди здійснювалося за допомогою п'ятифакторного особистісного опитувальника Р.МакКрає і П. Коста (шкала схильність до злагоди). Результати дослідження показали, що найбільш поширеним є високий рівень прихильності до соціальної злагоди. Він виступає провідним для 57,5% респондентів, тобто вони відрізняються конформною поведінкою, схильні підпорядковувати особисті потреби потребам групи, швидше приймають норми групи, ніж наполягають на власних принципах. Гармонійні стосунки з іншими для них важливіші ніж відстоювання особистої думки. Ці учні довіряють людям, доброзичливі, уникають конфліктів. 33,4% старшокласників показали середній рівень соціальної злагоди. Це «люди, що ведуть переговори», вони здатні переходити від управління ситуацією до покірності її вимогам. Ці особистості немов би об'єднують у собі дві тенденції. Перша з цих тенденцій у крайніх проявах призводить до залежності та втрати власної індивідуальності, друга – до самозакоханості, протиставлення себе суспільству. Менш поширеним є низький рівень соціальної злагоди, який переважає серед 9,1% респондентів. Вони більш зайняті своїми персональними принципами та потребами, ніж нормами та інтересами групи. Ці учні слідують своєму внутрішньому голосу, а не йдуть за групою. Вони відрізняються схильністю створювати проблеми для інших, певною агресивністю, байдужістю, жорсткістю, ворожістю до інших.

Для дослідження домінуючих способів регулювання конфліктів старшокласниками використовувалася методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса. Результати дослідження показали, що найбільш поширеним є «компроміс», тобто угода на основі взаємних поступок, пропозиція варіанту, що знімає виникле протиріччя. Він виступає провідним для 30,2% респондентів. Другими за частотою зустрічальності є «змагання» (конкуренція) і «приспонування», які виступають пріоритетними для 17,3% і 14,7% досліджуваних відповідно. Це може свідчити про те, що одні старшокласники прагнуть домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншим, інші – приносять у жертву власні інтереси заради інших. Менш поширеним є «співпраця», коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. Цей спосіб регулювання конфліктів переважає серед 5,3% респондентів. Також менш поширеним є спосіб регулювання конфліктів «уникнення», який переважає серед 7,2% респондентів. Це може свідчити про те, що для даних респондентів характерна як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей. У 32,8% респондентів відсутні яскраво виражені способи регулювання конфліктів.

Дослідження соціально-особистісної прихильності нормам групи здійснювалося за допомогою методики організаційної прихильності Дж. Мейєра і Н. Аллен (адаптована). *Шкала афективної прихильності* вимірює ступінь ідентифікації та емоційної прихильності учня до школи, класу. Слід зазначити, що 52,8% досліджуваних відрізняються високим рівнем афективної прихильності. Це говорить про те, що вони сприймають проблеми класу як свої власні, відчують

приналежність і теплі почуття до свого класу. 5,4% респондентів мають низький рівень афективної прихильності, тобто вони не відчувають себе повноправними членами колективу і теплих почуттів у відношенні до класу. У 41,8% середній рівень афективної прихильності. Це може говорити про ситуативність прояву цього феномена у житті респондентів, для них характерно виборче емоційне ставлення до класу, школи. *Шкала нормативної прихильності* вимірює ступінь відчуття учнями зобов'язань перед класом. 19,1% досліджуваних відрізняються низьким рівнем нормативної прихильності. Це говорить про те, що вони не відчувають ніяких зобов'язань у відношенні до свого класу, школи; вважають, що можуть покинути цей клас, якщо це їм буде вигідно. Слід зазначити, що 25,4% досліджуваних відрізняються високим рівнем нормативної прихильності. Для них ця школа, клас заслуговує їх відданість, вони багатьом зобов'язані школі; вважають, що «було б неправильно піти з цього класу прямо зараз через мої зобов'язання перед іншими людьми». У більшості вибірки (55,5%) середній рівень нормативної прихильності. Це може говорити про ситуативність прояву цього феномена в житті респондентів. Отже, для них характерно вибіркоче ставлення до зобов'язань перед класом, в якому вони навчаються.

2. Особливості соціально-психологічного типу особистості в ранній юності. Для дослідження соціально-психологічного типу особистості старшокласників використовувався тест В.М. Мініярова. Результати дослідження показали, що найбільш поширеним є гармонійний соціально-психологічний тип особистості. Він виступає провідним для 44,9% респондентів, тобто для них характерні прояви врівноваженості, активності, рівного ставлення до розумових і трудових справ, непримиренності до недоліків і потворним вчинків інших, потреби у захисті своїх товаришів і близьких, простоти у спілкуванні з людьми, правдивості, щирості, ввічливості, скромності, сумлінності, реальності оцінки своїх можливостей, дотримання правил і норм поведінки, відданості інтересам колективу, вимогливості до себе, самокритичності, наполегливості у досягненні мети, ініціативності.

Другим за частотою зустрічальності є *сенситивний соціально-психологічний тип особистості*, який виступає пріоритетним для 13,9% досліджуваних. Вони чутливі, товариські, сумлінні, у них високий самоконтроль. Це дуже уважні до чужого горя і страждань люди, готові завжди прийти на допомогу і пожертвувати всім. У спілкуванні з людьми завжди щирі, відверті, ніколи нічого не приховують і цим легко розташовують до себе людей.

Інтровертний соціально-психологічний тип особистості виступає пріоритетним для 12,9% опитаних. Ці учні дуже уважні і чуйні по відношенню до оточуючих людей. Вони ніколи нікого не турбують і не обтяжують своєю присутністю. Найчастіше ведуть замкнутий спосіб життя, шанобливо ставлячись до інтересів інших людей і ніколи не розкривають свого внутрішнього світу іншим людям. Такі учні виявляють такі якості: чуйність, чесність, ввічливість, врівноваженість, скромність, простота у спілкуванні з людьми, терплячість, старанність, схильність до заняття фізичною працею, відповідальність, самокритичність.

Домінуючий соціально-психологічний тип особистості виступає пріоритетним для 11,5% опитаних. У таких учнів яскраво проявляються такі якості, як самовпевненість, зарозумілість, егоїстичність, перебільшення своїх можливостей, байдужість до інтересів колективу, а головне – зосередженість на власному захисті і все це при високому прояві діяльної активності. Їм властиве прагнення до лідерства, бажання панувати над іншими і в разі невдачі – зростання психологічної напруги, виникнення депресивних станів, грубості, проявів агресивності, конфліктності.

Інфантильний соціально-психологічний тип особистості виступає пріоритетним для 7,7% опитаних. Головними відмінними рисами є несамотійність, нездатність до прийняття рішень,

байдужість до проблем сім'ї, колективу, безпорадність, обережність, стриманість у діях і словах, старанність за умови контролю, пасивність, безвідповідальність, невпевненість, недисциплінованість, безініціативність. Для них яскраво вираженими характерологічними властивостями також є тривожність і домінування.

Менш поширеними є *тривожний* (1,9%) і *конформний* (2,2%) *соціально-психологічний тип особистості*. Для школярів з тривожним соціально-психологічним типом властивий прояв таких якостей: запальність, підозрілість і обережність у взаєминах з людьми, нетерплячість, сумлінність, занижена самооцінка, прагнення надати допомогу товаришам, захищати їх і своїх близьких, зосередженість на особистому захисті, вимогливість до інших, невпевненість у собі, негативне ставлення до критики, відсутність ініціативи. В учнів конформного соціально-психологічного типу яскраво проявляються такі якості, як нечесність, хвастощі, хитрість, відсутність чуйності до людей, витяг з усього особистої вигоди, скупість, вимогливість тільки до інших, ябедництво, схильність до пліток, байдужість, зовнішня ввічливість, владолюбство, байдужість до аморальних вчинків інших, підлабузництво, несумлінність. Особистісні якості дозволяють конформному соціально-психологічному типу особистості виходити з будь-яких найскладніших ситуацій досить успішно, не відчуваючи і не переживаючи моральний дискомфорт.

3. Взаємозв'язки між соціально-цінними якостями та соціально-психологічним типом особистості в ранньому юнацькому віці. Для виявлення специфіки взаємозв'язків між соціально-цінними якостями та соціально-психологічним типом особистості був проведений кореляційний аналіз. Результати кореляційного аналізу показали значимі залежності між отриманими результатами:

- гармонійний соціально-психологічний тип особистості прямо пов'язаний із соціальною відповідальністю ($r=0,201$; $p\leq 0,01$), довірою до людей ($r=0,109$; $p\leq 0,05$), афективною та нормативною прихильністю ($r=0,203$; $p\leq 0,01$ та $r=0,192$; $p\leq 0,01$), схильністю до соціальної злагоди ($r=0,149$; $p\leq 0,01$), із способом регулювання конфліктів «співпраця» ($r=0,126$; $p\leq 0,05$); що ж до аналізу зворотних взаємозв'язків, то в цій групі респондентів виявлений негативний зв'язок із способом регулювання конфліктів «конкуренція» ($r=-0,119$; $p\leq 0,05$);

- сенситивний соціально-психологічний тип особистості прямо пов'язаний із соціальною відповідальністю ($r=0,187$; $p\leq 0,01$), довірою до людей ($r=0,116$; $p\leq 0,05$), афективною та нормативною прихильністю ($r=0,185$; $p\leq 0,01$ та $r=0,171$; $p\leq 0,01$), схильністю до соціальної злагоди ($r=0,145$; $p\leq 0,01$), обирають спосіб регулювання конфліктів «співпраця» ($r=0,105$; $p\leq 0,05$); що ж до аналізу зворотних взаємозв'язків, то в цій групі респондентів виявлений негативний зв'язок зі способом регулювання конфліктів «конкуренція» ($r=-0,110$; $p\leq 0,05$);

- інтровертивний соціально-психологічний тип особистості прямо пов'язаний із соціальною відповідальністю ($r=0,147$; $p\leq 0,01$), афективною прихильністю ($r=0,109$; $p\leq 0,05$), схильністю до соціальної злагоди ($r=0,147$; $p\leq 0,01$); що ж до аналізу зворотних взаємозв'язків, то в цій групі респондентів виявлений негативний зв'язок зі способом регулювання конфліктів «конкуренція» ($r=-0,140$; $p\leq 0,01$);

- домінуючий соціально-психологічний тип особистості прямо пов'язаний із довірою до людей ($r=0,101$; $p\leq 0,05$), із способом регулювання конфліктів «конкуренція» ($r=0,115$; $p\leq 0,05$); в цій групі респондентів виявлені негативні зв'язки із схильністю до соціальної злагоди ($r=-0,096$; $p\leq 0,05$) та способом регулювання конфліктів «пристосування» ($r=-0,129$; $p\leq 0,05$);

– у групі респондентів інфантильного соціально-психологічного типу особистості виявлені негативні зв'язки із соціальною відповідальністю ($r=-0,234$; $p\leq 0,05$), довірою до людей ($r=-0,124$; $p\leq 0,05$), афективною та нормативною прихильністю ($r=-0,189$; $p\leq 0,01$ та $r=-0,134$; $p\leq 0,05$);

– у групі респондентів тривожного соціально-психологічного типу особистості виявлені негативні зв'язки із соціальною відповідальністю ($r=-0,233$; $p\leq 0,05$), довірою до людей ($r=-0,098$; $p\leq 0,05$), афективною та нормативною прихильністю ($r=-0,155$; $p\leq 0,01$ та $r=-0,147$; $p\leq 0,01$), схильністю до соціальної злагоди ($r=-0,120$; $p\leq 0,05$); прямий зв'язок із способом регулювання конфліктів «конкуренція» ($r=0,099$; $p\leq 0,05$);

– у групі респондентів конформного соціально-психологічного типу особистості виявлені негативні зв'язки із соціальною відповідальністю ($r=-0,137$; $p\leq 0,05$), довірою до людей ($r=-0,140$; $p\leq 0,01$), афективною прихильністю ($r=-0,131$; $p\leq 0,05$).

На підставі отриманих даних можна зробити висновки про те, що кореляційний аналіз дозволив виявити зв'язки між показниками соціально-цінних якостей старшокласників та їх соціально-психологічним типом. Так, в учнів гармонійного і сенситивного соціально-психологічного типу виявлено істотне переважання соціальної відповідальності, довіри до людей, афективної та нормативної прихильності нормам групи, схильності до соціальної злагоди; вони конфлікти вирішують за допомогою співпраці, тобто приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. Учні інтровертивного соціально-психологічного типу соціально відповідальні, емоційно прихильні до свого класу, схильні до соціальної злагоди. Старшокласники домінуючого соціально-психологічного типу довіряють іншим людям, у конфліктних ситуаціях намагаються задовольнити власні інтереси на шкоду іншим, вони не схильні до консенсусу у взаємостосунках з іншими людьми, не схильні приносити у жертву власні інтереси заради інших. Учні інфантильного, конформного і тривожного соціально-психологічного типу не завжди надійні та відповідальні, конформні, більш схильні до думки інших, не завжди довіряють іншим людям, не відчують ніяких зобов'язань і теплих почуттів у відношенні до свого класу. Учні тривожного соціально-психологічного типу також не схильні до консенсусу у взаємостосунках з іншими людьми, у конфліктних ситуаціях прагнуть домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншим.

Висновки.

1. Соціальний розвиток особистості у ранньому юнацькому віці розглядається нами як процес, що включає, з одного боку, засвоєння існуючих форм соціального буття, формування юнака як представника спільноти, а з іншого, – формування і вдосконалення соціально-цінних якостей, що дозволяють молодій людині орієнтуватися у різних життєвих ситуаціях і домагатися позитивної самореалізації. Ми виділяємо наступні соціально-цінні якості особистості, що орієнтують на комплексну оцінку рівня її соціального розвитку: соціальна відповідальність, соціальна толерантність, схильність до злагоди, довіра до людей, соціально-особистісна прихильність нормам групи та готовність до їх перетворення. Повноцінний соціальний розвиток відбувається тільки тоді, коли кожна з цих фундаментальних якостей формується як безумовна форма активності людини, як самоцінність. Соціально-психологічний тип особистості розглядається як типовий образ, що відображає систему соціальних відносин, закріплених в особливостях індивідуальної поведінки людини, та який виникає у результаті педагогічної діяльності вихователів на різних етапах становлення дитини, формуючи стереотипи взаємин дитини з членами її сім'ї, окремими соціальними групами і суспільством в цілому.

2. Результати емпіричного дослідження дозволили виявити особливості соціально-цінних якостей і соціально-психологічних типів особистості в ранній юності. За допомогою кореляційного

аналізу виявлено закономірні зв'язки між показниками соціально-цінних якостей старшокласників та їх соціально-психологічним типом особистості. Визначення особливостей соціально-цінних якостей і соціально-психологічного типу особистості в ранній юності дає можливість: судити про особливості ставлень школяра до людей, діяльності, колективу, своїх можливостей, про очікувані вчинки і дії школяра; оцінити результативність попередньої педагогічної діяльності; визначити способи психолого-педагогічної корекції взаємин вчителя та учня, батьків і дитини; встановити перспективи подальшого формування особистості старшокласника.

Проведене дослідження не претендує на остаточне вирішення всіх аспектів проблеми соціального розвитку особистості у ранньому юнацькому віці. Перспективи подальших досліджень ми бачимо у дослідженні психологічних механізмів соціального розвитку старшокласників, феномену соціального розвитку особистості залежно від соціальних аспектів – типу сімейного виховання, навчання у міських або сільських навчальних закладах, розробці технології психолого-педагогічного супроводу соціального розвитку особистості у ранньому юнацькому віці.

Література

1. *Ананьев Б. Г.* Психология и проблемы человекознания : избран. психол. тр. / Б. Г. Ананьев ; под ред. А. А. Бодалева ; Воронеж : Моск. психол.-социал. ин-т [и др.], 2005. – 431 с.
2. *Бех І.Д.* Виховання особистості: У 2 кн. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003 – 280 с.
3. *Бобнева М.И.* Психологические проблемы социального развития личности / М.И. Бобнева // Социальная психология личности. – М.: Наука, 1979. – С. 35-62.
4. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. – Москва [и др.] : Питер, 2008. – 398 с.
5. *Возрастная и педагогическая психология: [хрестоматия]* / И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – Москва : Academia, 2005. – 367 с.
6. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений : В 6-ти т. / Л. С. Выготский ; Гл. ред. А. В. Запорожец. Т. 3. Проблемы развития психики / Под ред. А.М.Матюшкина. – М. : Педагогика, 1983.–367с.
7. *Кон И.С.* Социализация и воспитание молодежи / И.С. Кон / Новое педагогическое мышление / [под ред. А.В.Петровского]. – М.: Педагогика, 1989. – С.191-205.
8. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды / Г. С. Костюк; Под ред. Л.Н. Прокопиенко; АПН СССР. – М. : Педагогика, 1988. – 301 с.
9. *Крайг Г.* Психология развития [Текст] / Грэйс Крайг, Дон Бокум ; науч. ред. пер. на рус. яз. Т. В. Прохоренко ; [пер. с англ. А. Маслов, О. Орешкина, А.Попов]. – Москва : Питер, 2012. – 939 с.
10. *Крюкова О.В.* Проблема соціального розвитку особистості в психології / О.В. Крюкова // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – Т.Х. – Вип. 19. – С. 274-284.
11. *Максименко С.Д.* Развитие психики в онтогенезі: [В 2 т.] / С.Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – Т. 2 : Моделирование психологических новообразований: генетический аспект. – К. : Форум, 2002 – 335 с.

12. *Минияров В. М.* Психология семейного воспитания (диагностико-коррекционный аспект). / В.М. Минияров – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 256 с.
13. *Немов Р. С.* Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива / Р. С. Немов. – М. : Педагогика, 1984. – 201 с.
14. *Персианов И. А.* Социальное развитие школьников в процессе обучения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Персианов Игорь Александрович. – СПб., 2000. – 235 с.
15. *Петровская Л. А.* Общение-компетентность-тренинг : избранные труды / Л.А. Петровская ; ред.-сост. О. В. Соловьева. – Москва : Смысл, 2007. – 686 с.
16. *Петровский А. В.* Социальная психология коллектива / А. Петровский, В.Шпалинский. – Каунас : Швиеса, 1983. – 184 с.
17. *Петровский В.А.* Феномен субъектности в психологии личности : автореферат дис. ... доктора психологических наук : 19.00.11 / Ин-т пед. инноваций Рос. академии образования. – Москва, 1993. – 70 с.
18. *Психологія самоактивності учнів у виховному процесі* [Текст] : навч.-метод. посіб. / М. Й. Боришевський [та ін.] ; Інститут змісту і методів навчання, Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 1999. – 190 с.
19. *Семиченко В.А.* Психология социальных отношений [Текст] : модульный курс (лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) для преподавателей и студентов / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1999. – 167 с.
20. *Современная личность : социальные представления, мышление, развитие в норме и патологии* / Рос. акад. наук. Ин-т психологии; Отв. ред. К.А.Абульханова [и др.] М. : Ин-т психологии РАН, 2000. – 100 с.
21. *Социальная психология: [учебное пособие]* / О.В. Глуздова, Е.В.Григорьева и др.; Под общей ред. Е.Н.Волковой. – М.: Высшая школа, 2007. – 341 с.
22. *Фельдштейн Д.И.* Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе / Д.И. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1985. – № 6. – С.26-37.
23. *Эльконин Б. Д.* Психология развития : [учеб. пособие] / Б.Д. Эльконин. - Москва : Academia, 2001. – 141 с.
24. *Якиманская И. С.* Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская; отв. ред. М.А. Ушакова. – М. : Сентябрь, 2000. – 111с.

Определены понятия «социальное развитие личности в ранней юности», «социально-ценные качества личности», «социально-психологический тип личности». Выделены следующие социально-ценные качества личности: социальная ответственность, социальная толерантность, склонность к согласию (готовность к социальному консенсусу, бесконфликтность), доверие к людям (коммуникативная открытость, готовность к диалогу), социально-личностная приверженность нормам группы и готовность к их преобразованию. Отмечено, что полноценное социальное развитие происходит только тогда, когда каждое из этих фундаментальных качеств формируется как безусловная форма активности человека, как самоценность. Изложены результаты эмпирического исследования особенностей социально-ценных качеств и социально-психологического типа личности в ранней юности. С помощью корреляционного анализа выявлены закономерные связи между показателями социально-ценных качеств старшеклассников и их социально-психологическим типом. Определение социально-ценных качеств и социально-психологического типа личности в ранней юности»

юности позволяет: судить об особенностях отношений школьника к людям, деятельности, коллективу, своим возможностям, об ожидаемых поступках и действиях школьника; оценить результативность предыдущей педагогической деятельности; определить способы психолого-педагогической коррекции взаимоотношений учителя и ученика, родителей и ребенка; установить перспективы дальнейшего формирования личности старшеклассника.

Determine the concepts of «social development of personality in early youth age», «socially valuable qualities of the person», «socio-psychological type of person». Identified the following socio-valuable personal qualities: social responsibility, social tolerance, tendency to consent (ready to social consensus, conflict-free), trust in people (communicative openness, a willingness to dialogue), social and personal commitment to the norms of the group and their willingness to transform. It is noted that the full social development takes place only when each of these fundamental qualities formed as an absolute form of human activity, as a value in itself. The article presents the results of an empirical study of social-valuable qualities (social responsibility, social tolerance, susceptibility to social cohesion, trust in people, social and personal commitment to the regulatory requirements of the group) as components of the social development of the personality in youth age. Analysis of the results shows the relationship between indicators of social-valuable qualities and socio-psychological personality type and predominantly average level social-valuable qualities of learners.

Статтю подано до друку 14.11.2013.

© 2013 р.

Л. В. Долинська, О. І. Пенькова (м. Київ)

ВПЛИВ СІМЕЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА СТАНОВЛЕННЯ ПРОЦЕСУ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ

Актуальність дослідження. Сім'я як мала соціальна група тісно пов'язана з суспільством, змінюється і розвивається разом з ним. Розшарування сучасної спільноти і поява нових верств населення започаткували нові типи сімей, а, отже, і нові типи виховної субкультури, відповідно до соціального стану родини та її матеріального добробуту. Це вимагає від її членів повної перебудови власної поведінки, а в зв'язку з цим і ревізії попередніх ціннісних орієнтацій з метою їх узгодження з новими реаліями життя.

У взаєминах з суспільством, сім'єю, а також у ставленні до самої себе особистість становить діяльну соціальну структуру, у якій багатогранно відображені характеристики соціальної системи. Будь-яке суспільство моделює і формує свого громадянина за власним образом і подобою. Але це процес не механічний. Цілісність особистості має свої специфічні риси: її індивідуальність завжди окреслена в суспільно-конкретному контексті. У своєму виборі – виборі ціннісних орієнтацій – людина, як особистість – індивідуальна. Обравши відповідну лінію поведінки, індивід кожен раз, з кожною новою ситуацією знову і знову повинен обирати власні вчинки, хоч і на основі уже обраної лінії. Він повинен співвідносити свій вибір з конкретною ситуацією, з вчинками батьків, інших людей, співвідносити свій моральний склад з суспільними вимогами до нього. В своїй суті особистість відображає ієрархію суспільних цінностей у специфічній формі: через особливості індивідуальної свідомості багато в чому не тотожної суспільній, через особистісну ієрархію цієї системи, яка, однак, ґрунтується на основі того, що цінує суспільство і сім'я.